

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE TEACHER OF THE GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTION AS A SCIENTIFIC PROBLEM

Статтю присвячено розкриттю професійної компетентності вчителя закладу загальної середньої освіти як наукової проблеми.

Наголошено, що ключовим суб'єктом реформування вітчизняної системи загальної середньої освіти в умовах зовнішніх і внутрішніх викликів є вчитель як носій знань, досвіду, кращих професійних і особистісних якостей, здатний передати їх новому поколінню українців та забезпечити сталий розвиток і конкурентоспроможність України серед країн Європейського Союзу. Саме тому на сучасному етапі модернізації системи освіти в Україні особливою гостротою й актуальністю набуває проблема розвитку професійної компетентності вчителів закладів загальної середньої освіти.

Здійснено аналіз наукової літератури з проблеми професійної компетентності вчителя закладу загальної середньої освіти. Охарактеризовано різноманітні наукові підходи у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях щодо визначення поняття професійної компетентності вчителя. Проаналізовано висновки сучасних дослідників щодо змісту і структури професійної компетентності вчителя.

З'ясовано, що в науковому просторі немає однозначного трактування поняття «професійна компетентність вчителя», що зумовлено особливостями діяльності фахівців різних професійних та освітніх галузей. Однак базовою характеристикою даного поняття залишається ступінь сформованості в педагогічних працівників комплексу знань, умінь, навичок, досвіду, якостей особистості, що забезпечує виконання завдань професійної діяльності.

Встановлено, що професійна компетентність вчителя закладу загальної середньої освіти – це інтегративна властивість особистості, що уявляє собою поєднання професійних знань, умінь і навичок, досвіду, індивідуальних і психологічних якостей і дозволяють ефективно здійснювати професійну діяльність. Зроблено висновок про необхідність розробки моделі професійної компетентності вчителя закладу загальної середньої освіти з метою проектування змісту і технологій її розвитку у сучасних педагогічних працівників.

Ключові слова: професійна компетентність, вчитель закладу загальної середньої освіти, професійні знання, уміння, навички, особистісні якості.

The article is dedicated to the disclosure of the professional competence of a teacher in a general secondary education institution as a scientific problem.

It is emphasized that the key subject of reforming the domestic system of general secondary education in the face of external and internal challenges is the teacher, as a bearer of knowledge, experience, best professional and personal qualities, capable of passing them on to the new generation of Ukrainians and ensuring the sustainable development and competitiveness of Ukraine among the countries of the European Union. That is why, at the current stage of modernization of the education system in Ukraine, the issue of developing the professional competence of teachers in general secondary education institutions is of particular urgency and relevance.

An analysis of scientific literature on the problem of the professional competence of teachers in general secondary education institutions has been conducted. Various scientific approaches in domestic and foreign studies regarding the definition of the concept of a teacher's professional competence have been characterized. Conclusions of contemporary researchers regarding the content and structure of a teacher's professional competence have been analyzed.

It has been found that there is no unequivocal interpretation of the concept of "teacher's professional competence" in the scientific space, which is due to the peculiarities of the activities of specialists in different professional and educational fields. However, the basic characteristic of this concept remains the degree of formation in educational workers of a set of knowledge, skills, abilities, experience, and personal qualities that ensure the fulfillment of professional activity tasks.

It has been established that the professional competence of a teacher in a general secondary education institution is an integrative property of the personality, representing a combination of professional knowledge, skills, abilities, experience, individual and psychological qualities, enabling effective professional activity. A conclusion has been drawn about the need to develop a model of professional competence for teachers in general secondary education institutions to design the content and technologies for its development in modern educational workers.

Key words: professional competence, teacher of a general secondary education institution, professional knowledge, skills, abilities, personal qualities.

УДК 37.011.3-051:001.8

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/73.5>

Таранець А.В.,
аспірантка кафедри соціальної педагогіки
Державного закладу
«Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»;
консультант
Комунальної установи
«Центр професійного розвитку
педагогічних працівників
Лубенської міської ради»
Лубенського району
Полтавської області

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сьогодні, коли Україна вже більше двох років знаходиться в умовах війни з російською федерацією, система освіти зазнає значних змін, пов'язаних із внесенням коректив у цілі, завдання та зміст освітнього процесу. Але глибина та сутність цих змін насамперед залежить від фахового рівня спеціалістів, які могли б втілювати у практичну діяльність

сучасні освітні зміст і технології. Удосконалення рівня професійної компетентності вчителів закладів загальної середньої освіти – один із основних напрямів реформування сучасної системи освіти.

У процесі реалізації стратегічного напрямку розвитку освіти України головною дією особою є вчитель, що здатний забезпечити її конкурентоспроможність серед країн Європи. Вирішення

цього завдання обумовлює необхідність підготовки кваліфікованого працівника відповідного рівня й профілю, компетентного, відповідального, який вільно володіє професією, орієнтується в суміжних галузях, здатний до ефективної роботи на рівні світових стандартів, готовий до постійного професійного зростання та професійної мобільності. Новий зміст і завдання сучасної системи освіти вимагають особливої уваги до особистості вчителя – ключової постаті у формуванні особистості учнів. Саме тому на сучасному етапі модернізації системи освіти й виховання в Україні особливої гостроти й актуальності набувають питання підвищення й розвитку професійної компетентності вчителів закладів загальної середньої освіти. Проблеми розвитку професійної компетентності сучасного педагога в умовах зовнішніх і внутрішніх викликів на сьогодні присвячено чимало праць вітчизняних науковців. Обов'язковим компонентом цих праць є розкриття сутності і структури досліджуваного феномену через призму предмета дослідження. Предметом нашого наукового пошуку на даному етапі є дослідження феномену професійної компетентності вчителя закладу загальної середньої освіти у загальному вигляді без прив'язки до предметної спеціалізації. Тому першим кроком пошуку стане розкриття професійної компетентності вчителя закладу загальної середньої освіти як наукової проблеми на основі аналізу наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених у галузі педагогіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Для розв'язання проблеми визначення професійної компетентності вчителя закладу загальної середньої освіти в науковому просторі вагоме значення мають наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, що висвітлюють різнобічні аспекти досліджуваного феномену: методологічні засади дослідження понять (С. Гончаренко, Н. Ничкало [12], І. Зязюн [11]); теорія і практика професійного розвитку педагога (Л. Красюк [6], С. Мірошник [10], Л. Пуховська [13]); різноманітні моделі змісту і структури професійної компетентності педагога (М. Кочрен-Сміт, С. Літл [16]); теоретичні і методичні засади формування професійної компетентності вчителя (О. Безсонова, О. Бігич, І. Грогодза) тощо.

Сучасні вчені з питань освіти дорослих Н. Бібік, І. Бахов, Л. Ващенко, В. Кремень, О. Савченко, В. Семиченко та ін. розглядають професійну компетентність педагогів та умови її формування, спираючись на нові наукові підходи до цієї наукової проблеми. Отже, проблема професійної компетентності вчителя перебуває в центрі уваги сучасних дослідників, що підтверджує її актуальність.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема визначення професійної компетентності вчителя розкривається

багатьма українськими і зарубіжними вченими, переважно, через призму теорії і практики її формування в закладах вищої та фахової передвищої освіти. Проте, визначення професійної компетентності вчителя-практика, що працює в системі загальної середньої освіти, залишається малодослідженою як на теоретичному, так практичному рівнях. Це і зумовило вибір теми нашої наукової розвідки, спрямованої на аналіз і узагальнення теоретичних розробок вчених, присвячених дослідженню професійної компетентності вчителя закладу загальної середньої освіти.

Мета статті полягає в розкритті професійної компетентності вчителя закладу загальної середньої освіти як наукової проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження.

За думкою багатьох авторитетних учених реалізація сучасної освітньої реформи значною мірою залежить від учителя закладу загальної середньої освіти, якому притаманні такі загальнолюдські і професійні якості, як духовність і висока моральність, творче педагогічне мислення, гуманістична спрямованість тощо. Прагнення до самовдосконалення й самоосвіти є важливими чинниками професійного зростання педагога, що забезпечують розширення його професійних можливостей, пізнавальних інтересів. Головним критерієм ефективної професійної діяльності вчителя закладу загальної середньої освіти повинна бути сформована професійна компетентність, яку вчені розглядають як комплексну, інтегративну якість особистості.

На наш погляд, для формування загального уявлення про професійну компетентність учителя варто проаналізувати сутність понять «професійної» та «педагогічної» компетентності у науковій літературі.

Проведений аналіз теоретичних джерел показав, що поняття «професійна компетентність» використовується вченими у двох значеннях: вузькому та широкому. Професійна компетентність у вузькому розумінні розглядається як поняття, що походить від латинських термінів («profession» – офіційно оголошене заняття; «compete» – досягати, відповідати, підходити) та характеризує «інтегративну характеристику ділових і особистісних якостей фахівця, що відображає рівень знань, умінь, досвіду, достатніх для досягнення мети з певного виду професійної діяльності, а також моральну позицію фахівця» [5, с. 722].

У словнику з професійної освіти професійна компетентність тлумачиться як сукупність знань, умінь, необхідних для ефективної професійної діяльності; уміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію [12, с. 78].

Визначення професійної компетентності у вузькому сенсі також надає І. Зязюн, який зазначає,

що зміст професійної компетентності – це знання предмета, методики його викладання, педагогіки і психології [11, с. 32].

Інший підхід до розуміння поняття «професійна компетентність» передбачає його трактування в широкому сенсі як синоніма слова «компетентність». Професійна компетентність у межах даного підходу розглядається як багатокомпонентне явище і передбачає оволодіння всім спектром професійних і позапрофесійних компетенцій, значущих для ефективного здійснення діяльності.

В. Лозовецька під цим поняттям розуміє сформованість умінь міркувати й оцінювати професійні ситуації і проблеми; творчий характер мислення, прояви ініціативи у виконанні виробничих завдань; усвідомлення розуміння особистої відповідальності за результати праці [8].

С. Скворцова професійна компетентність педагога визначається як «...властивість особистості, що виявляється в здатності до педагогічної діяльності; єдність теоретичної й практичної готовності педагога до здійснення педагогічної діяльності; спроможність результативно діяти, ефективно розв'язувати стандартні та проблемні ситуації, що виникають у педагогічній діяльності» [15, с. 93–94].

Усі науковці значення професійної компетентності трактують у контексті її формування і розвитку як активного процесу, що триває протягом трудового життя людини; розгортається послідовно, відповідно до професійного становлення особистості, набуваючи нових форм на кожному етапі професійного розвитку фахівця. Цей процес протікає в межах послідовних етапів: професійна адаптація, професійна ідентифікація, професійна індивідуалізація та професійна персоніфікація [4].

Аналіз зарубіжних науково-педагогічних джерел засвідчив, що в них не існує уніфікованого визначення терміну «професійна компетентність учителя», як і не існує дискусії щодо необхідності розкриття поняття «професійний розвиток». Вивчаючи особливості професійного розвитку вчителів в Австралії, дослідники Ш. Ґранді (Sh. Grundy) та Дж. Робінсон (J. Robinson) стверджують, що «компетентність» займає центральне місце у педагогічній професії, а практика професійного розвитку є важливим елементом освіти загалом [17].

Науковець Я. Бельмаз, досліджуючи професійний розвиток викладачів вищої школи у Великій Британії та США, визначає поняття «професійна компетентність» як «професійне зростання, якого досягає педагог у результаті систематичного поглиблення власного досвіду шляхом формальної або неформальної освіти» та зазначає, що цей процес «охоплює всі цикли професійного становлення викладача – починаючи від підготовки в межах магістерської чи докторської програми і закінчуючи самоосвітою» [2, с. 9].

Характеризуючи професійну компетентність вчителя, учені відзначають важливість таких її компонентів, як ґрунтовні знання, вміння і навички, від яких залежить результативність навчання учнів. Науковці М. Кочрен-Сміт (Cochran-Smith M.) та С. Литл (Lytle S.) виділяють три категорії знань, пов'язаних із навчанням та удосконалення професійної компетентності учителів. Це знання, що потрібні для практики (англ. – knowledge-for-practice), отримані поза межами школи (в університетах, програмах професійного розвитку). Друга категорія – це практичні знання (англ. – knowledge-in-practice), отримані безпосередньо у межах школи, коли педагоги аналізують свою роботу у класі, роздумують над тим, чи була вона ефективною. Третя категорія знань – це знання про практику (англ. – knowledge-of-practice), коли учителі навчаються на основі власної практики, узагальнюючи досвід роботи у класі та школі загалом і прив'язуючи його до ширших соціальних, культурних та політичних питань [16].

Розглядаючи професійну компетентність як «професіоналізм педагога», науковці зазначають, що в це поняття вкладаються ті характеристики, які відображають психофізіологічні, психічні і особисті зміни, які відбуваються під час діяльності вчителя, адже це якісно новий та ефективний рівень вирішення професійних завдань під час особливих умов. Водночас науковцями досліджуються питання особистісно-професійного розвитку вчителя, його структура та компоненти, а також звертається увага на вивчення проблем професійної компетентності вчителів закладів загальної середньої освіти та методів педагогічного стимулювання.

Учені також розглядають педагогічну компетентність крізь призму понять готовності та спроможності. Так, О. Савченко вважає, що професійна компетентність – це готовність до виконання фахової спрямованої діяльності та спроможність суб'єкта діяльності до виконання повсякденних фахових обов'язків [14]. Професійна компетентність учителів закладів загальної середньої освіти розглядається як неперервний процес поглиблення знань, удосконалення умінь і навичок, формування цінностей та ставлення, що розпочинається на етапі початкової підготовки вчителя й триває впродовж усієї фахової діяльності педагога, метою якого є удосконалення процесу навчання та викладання, покращення діяльності закладу освіти і професійної спільноти загалом.

Зазначимо, що в науковій літературі напрями становлення професіоналізму співвідносяться з напрямками розвитку компетентності вчителя. Поняття «професійна компетентність педагога» виражає особисті якості вчителя, які дозволяють йому самостійно й ефективно розв'язувати педагогічні завдання, сформульовані або колегами,

або адміністрацією освітньої установи, або державою. Отже, «професійна компетентність педагога» і «педагогічна компетентність» – синонімічні поняття.

Відповідно, вслід за науковцями, під педагогічною компетентністю педагога будемо розуміти єдність його теоретичної і практичної готовності до здійснення своєї професійної діяльності. Професійна компетентність – це інтегративна якість фахівця, що включає рівень оволодіння знаннями, вміннями, навичками і такими компонентами професійної майстерності, як професійні здібності і професійно важливі якості особистості. Оскільки професійна компетентність є якістю, яка формується в освітньому процесі, то нами вона розглядається як суб'єктна якість, що виявляється в проєктуванні і реалізації діяльності з урахуванням кваліфікаційних вимог.

Отже, педагогічний процес та професійна компетентність педагога взаємопов'язані і взаємодіють. Структурні компоненти педагогічної компетентності повинні співвідноситися з компонентами педагогічної діяльності, унаслідок чого модель професійної компетентності вчителя виступає як єдність його теоретичних знань, практичних умінь, навичок, досвіду, індивідуально-особистісних і професійних якостей.

Підсумовуючи зазначене вище, варто зазначити, що професійна компетентність належить до професії і характеризується ступенем підготовленості фахівця до педагогічної діяльності. Вітчизняні вчені професійну компетентність тлумачать як сукупність знань і умінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: вміння аналізувати, передбачати наслідки, використовувати інформацію. Складники компетентності здебільшого розглядаються шляхом аналізу професійно значущих властивостей і якостей фахівця, які забезпечують ефективне виконання поставлених перед ними завдань [1, с. 57]. Окрім того, характеризуючи професійну компетентність, учені розглядають її як сукупність ключової, базової і спеціальної компетентностей [9, с. 1]. Під ключовими розуміють компетентності, необхідні для будь-якої професійної діяльності. Базові, на думку науковців, відображають специфіку певної професійної діяльності. Спеціальні компетентності – специфіку конкретної предметної або надпредметної галузей професійної діяльності. Останні розглядаються як реалізація ключових і базових компетентностей [14, с. 18–19].

На підставі проведеного аналізу публікацій вітчизняних і зарубіжних учених можна констатувати, що загальна наукова проблема професійної компетентності вчителя закладу загальної середньої освіти та її окремих видів знайшла відображення у великій кількості наукових праць, проте в сучасній психолого-педагогічній науці проблема

професійної компетентності педагога не має однозначного розв'язання. Різні трактування професійної компетентності вчителя обумовлені, перш за все, особливостями структури діяльності фахівців різних професійних та освітніх галузей. Однак базовою характеристикою даного поняття залишається ступінь сформованості в педагогічних працівників комплексу знань, умінь, навичок, досвіду, якостей особистості, що забезпечує виконання завдань професійної діяльності.

Висновки і перспективи дослідження. На основі викладеного вище аналітичного матеріалу, під професійною компетентністю вчителя закладу загальної середньої освіти будемо розуміти інтегративну властивість особистості, що уявляє собою поєднання професійних знань, умінь і навичок, досвіду, індивідуальних і психологічних якостей, що дозволяють ефективно здійснювати професійну діяльність.

Перспективним напрямом подальшого дослідження порушеної наукової проблеми вважаємо в моделюванні явища професійної компетентності вчителя закладу загальної середньої освіти шляхом наповнення специфічним змістом визначених нами його структурних компонентів – професійні знання, уміння і навички, досвід, індивідуальні і психологічні якості.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бахов І. С. Проблема формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх перекладачів. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. Серія «Педагогічні науки». 2009. Вип. 47. С. 56–60.
2. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* / під заг. ред. О. В. Овчарук. К. : К.І.С., 2004. С. 47–52.
3. Бельмаз Я. М. Професійний розвиток викладачів вищої школи у Великій Британії та США: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Луганськ, 2011. 40 с.
4. Докторович М. О. Професійна компетентність соціального педагога *Вісник Глухівського ДПУ*. 2010. Вип. 15. С. 64–69.
5. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремень. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
6. Красюк Л. В. Становлення професіоналізму вчителя початкової школи: теоретичний аспект. *Школа першого ступеня: теорія і практика*: зб. наук. пр. Переяслав-Хмельницького ДПУ ім. Григорія Сковороди. 2005. № 13–14. С. 99–108.
7. Литвинюк Л. В. Педагогічне стимулювання професійного зростання вчителів загальноосвітніх навчальних закладів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Кіровоград, 2007. 21 с.

8. Лозовецька В. Т. Професійна компетентність. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
9. Маковецька Н. В. Підвищення професійної компетентності як умова професійного розвитку фахівців дошкільних навчальних закладів. URL: www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc.../Makov.pdf
10. Мірошник С. І. Професійний розвиток педагога: сучасні підходи *Народна освіта*: електронне фахове видання. 2016. № 2(29). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=3993
11. Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. К. : Вища шк., 2004. 286 с.
12. Професійна освіта: Словник: навч. посіб. / Уклад. С. У. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Г. Ничкало. К.: Вища шк., 2000. 380 с.
13. Пуховська Л. Теоретичні засади професійного розвитку педагогів: рух до концептуальної карти. *Порівняльна професійна педагогіка*: науковий журнал. 2011. № 1. URL: <http://khnu.km.ua/root/res/2-7001-31.pdf>.
14. Савченко О. П. Компетентнісний підхід у сучасній вищій школі. *Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку*. 2010. Вип. № 3. URL: http://intellectinvest.org.ua/pedagog_editions_emagazine_pedagogical_science_vypuski_n3_2010_st_16/
15. Скворцова С. О. Професійна компетентність вчителя: зміст поняття. *Наука і освіта*. 2009. № 4. С. 93–94.
16. Cochran-Smith M., Lytle S. Relationships of knowledge and practice: teacher learning in communities. *American Educational Research Association*. 1999. Vol. 24. P. 249–305.
17. Grundy Sh., Robinson J. Teacher professional development: themes and trends in the recent Australian experience. *International handbook on the continuing professional development of teachers*. Berkshire, England: Open University Press, 2009. P. 146–166.